

A SZAKRÁLIS VIASZ, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A HÚSVÉTI GYERTYÁRA

A viaszgyertya a római kortól kezdve használatos, ugyanis előtte csak a fáklyát és a mécsest ismerték. Az antik istenszobrok előtt, valamint a síroknál gyertyát égettek, s e gyakorlatnak apotropaikus jelentése volt. A kereszténységben Krisztust, a Világ Világosságát jelképezi. A viasz Jézus Szűztől való születését is kifejezi, mivel a viaszt a szűzies méhek készítik.¹ Az ókorban és a középkorban a méhet a szüzesség szimbólumának tekintették, mert azt gondolták, hogy parthenogenezis által szaporodik a száján keresztül.² Így az Ige szűzi fogadására utal. Ez a szemlélet indokolja a liturgiában praktikus gyakorlathoz kívül az oltár-gyertyák alkalmazását.

A szakkutatás nem veszi figyelembe azt az alapvető motívumot, miszerint Jézus Krisztus által a keresztfán intonált legsajátosabb passió-zsoltár egyik mondata így hangzik: „Szívem, mint a viasz, megolvadt bennem.” (Zsolt 21,15b) Ezek szerint Jézus lándzsával átdöfött szívét jelenti a viasz.

A negyven napos kised Jézus jeruzsálemi templomban való bemutatását a keresztény ókorban is ünnepelték. Először a Szentföldön, Hypapante, Találkozás néven már 450-ben. Gyertyás körmenetet tartottak, de a gyertyák megszentelése csak a 10. századtól kezdve mutatható ki. A nyugati kereszténység egyes helyein, így Rómában is, a 8. században tartottak gyertyás körmenetet. A gyertya itt a kised Jézust jelenti, akit az agg Simeon karjára vett, s a nemzetek világosságának nevezett. Itt a viasz emlékeztet emberi természetére, a világosság pedig Istenségére. Erkölcsei értelemben a gyertya a hitet jelképezi a jócselekedetekkel, mert miként a gyertya láng nélkül nem világíthat, úgy a hit is jócselekedetek nélkül holt. E megfontolások a középkor gondolkodóitól származnak. Maga az ünnep Nyugaton már a 6. században Purificatio Beatae Mariae Virginis néven szerepel, melyet csupán magyar szakrális nyelvezetünk illet Gyertyaszentelő Boldogasszony címen.³ Az evangéliumi történet ikonográfiájában a reneszánsz és a barokk művészetben mindig látható valaki, kezében az égő gyertyával.

A kereszt és a krisztogram mellett a legjelentősebb ókori Krisztus-jelkép a húsvéti gyertya. Az egyházi szimbolika szerint a halottaiból föltámadott Megváltót jelenti. Innét van a szokás, mely szerint a nagyméretű gyertyát gazdagon földíszítették. A gyertyán az öt tömjénsem az Üdvözítő öt szent sebét jelképezi és azokat az illatszereket, melyekkel bebalzsamozták. Húsvét vigíliájának liturgiájában a meggyújtott és illatos tömjénfüsttel tisztelt húsvéti gyertyához kapcsolták a legnagyobb ünnep meghirdetését (Praeconium paschale). Már Szent Ágoston is írt *Laus cerei*-t (gyertya dicséretet), ami alighanem a húsvéti gyertyára

¹ PÁL – ÚJVÁRI 2001. 178–179.

² ARTNER 1923. 177. 12. jegyzetben

³ ARTNER 1923. 91–93.

vonatkozott, amint a *De Civitate Dei* művében említi. Szent Jeromos is tanúskodik róla, hogy Felső-Itáliában már 384-ben megvolt helyenként ez a szertartás. Ekkor Rómában még nem ismerték. A *Liber Pontificalis* szerint Zozimus pápa (417–418) engedte meg, de annyi bizonyos, hogy Rómában a Szent Péter bazilikában a gyertya megszentelését is megtartották. Nápolyban 770-ben már régi szokásnak nevezik a gyertya meggyújtását, amitől egyszer egy templom kigyulladt. Spanyolországban a 4–5. században ismeretes volt, de csak a IV. Toledói zsinat (633) után lett általánossá.

A ma is énekelt *Exultet himnusz*, amely költői szövegével és gregorián dallamával a római liturgia csúcspontját jelenti, a 7. századi gallikán liturgikus könyvekben található föl. Régebben Szent Ágostont, illetve Szent Ambrust tekintették szerzőjének, de erre a megállapításra semmi adattal nem rendelkezünk. Mindenütt a diakónus kiváltsága volt ez az ének, csak Ravennában énekelte maga a püspök. Ezt már Nagy Szent Gergely pápa is megjegyezte. Itáliában a diakónus egy hosszú, sokszor 5 métert meghaladó tekercsről énekelte, amit forgatott. Mindig a szövegnek megfelelő kép fordult a nép felé, de az ábrázolások éppen ezért fordítva voltak rajzolva a szövegek közé.⁴ Ezeket a rotulusokat a szakirodalom *Exultet rolle*-nek nevezi, melyek közül a legrégebbieket a Vatikáni Apostoli Könyvtár őrzi.

A Benevento-ból származó 985–987 között készült pergamen-töredéket arany tintával rajzolták, s a színezett miniatúrák saját korának kulturhistóriai érdekességeit tüntetik fel. Az egyik ilyen jelenet, amint a diakónus énekel az ambónán, az érsek pedig meggyújtja a feldíszített hatalmas gyertyát. (1. kép)

Mintegy száz évvel későbbi a Montecassino-ból való, 1075–1090 közötti rotulus egyik jelenete különösen a méhészet mestersége szempontjából érdekes. Itt a rengeteg röpködő méhecske között a keretéből viaszt nyernek a húsvéti gyertyához.⁵ (2. kép)

Az *Exultet* szoteriológiai mélységeit az üdvtörténettel ötvöző szövegvonulatából, már a 10. században kihagyták a *Laus apum*-ot, vagyis a méhek terjengős s erősen szimbolikus dicséretét. Szerencsére ránk maradt az egy évezred óta nem használatos részlet: „... apis mater eduxit. Apis ceteris, quae subiecta sunt homini, animantibus antecellit. Quum sit minima corporis parvitate, ingentes amimos angusto versat in pectore: viribus Imbecillis, sed fortis ingenio. Haec explorata temporum vice, quum canitiem pruinosa hiberna posuerint et galicali senio verni temporis moderata detererint, statim prodeundi ad laborem cura succedit, dispersaeque per agros libratis paululum pinnis crucibus suspensis insidunt; parte ore legere flosculos oneratis victualibus suis ad castra remeant. Ibique aliae inaestimabili arte cellulas tenaci glutino instruunt, aliae liquantia mella stipant, aliae vertunt flores in ceram, aliae ore natos fingunt, aliae collectis e foliis nectar includunt. O vera beata et admirabilis apis, cuius nec sexum masculi violant, foetus non quessant nec filii destruunt castitatem, sicut sancta concepit

---

⁴ ARTNER 1923. 172–175.

⁵ ROTHMUND – BRENK 1992. 158–164.

rész utal a már említett parthenogenezis szemléletére, melyben Mária szüzi fogadásán kívül, a 4. században vallott mindenkori szüzessége is szerepel. A máig énekelt szöveg kétszer is méltatja a méhek munkáját: „A fénylő tűz, bár mindenfelé eloszlik, világossága kárt nem ismer. Mert az olvadó viasz táplálja, melyet értékes világító anyaggá a méhecske alkotott.”

A húsvéti gyertya díszes kandelábere is figyelmet érdemel. A gyertyatartót már a *Speculum Humanae Salvationis* ábrákkal díszített kézírata Szűz Mária jelképének tartja.⁷

A húsvéti gyertyatartók közül a legjelentősebb Rómában a Falakon kívüli Szent Pál bazilikában található. A márványból faragott magas oszlopon az egész természet: emberek, állatok, növények kozmikus hódolatát látjuk Krisztus kínszenvedése, győzedelmes föltámadása és megdicsőülése előtt. Nicola d'Angelo és Pietro Vassalietto római szobrászok műve 1170-ből.⁸ (3–4. kép)

A hazánkban fennmaradt húsvéti gyertyatartók közül a legjelentősebb Császárszeg község (Komárom-Esztergom m.) plébániatemplomában van. Az 1760-as évek-ből való mestermű szerzője ismeretlen, de ikonográfiai programja tökéletesen megszerkesztett. Talpát három óriási oroszlánkarom képezi, s a közöttük helyet foglaló tátott szájú cethalból Jézus föltámadásának előképe, Jónás bontakozik ki. Az aranybogyós, ezüst babérlevelekkel borított, széles fehér szalaggal többszörösen átfont törzs felső részét, két palmaággal közrefogott pajzs alakú dombormű díszíti a föltámadás jelenetével. A szalag felirata dedikáció: *A halál és pokol meggyőzőenek. Fölötte aranyozott koronában a fészken ülő fönixmadarat faragta ki alkotója.*⁹ (5–6. kép)

Hasonló, valamivel korábbi Mihályi község (Győr-Moson-Sopron m.) barokk húsvéti gyertyatartója. Ezen a győzelmet szimbolizáló pálmákkal ékes, megkoronázott jeleneten a föltámadt Krisztus lába körül különleges figurák sorakoznak, balra talán Arimathei József, Kaifás főpap és Pontius Pilátus, a másik oldalon pedig, Szent Péter és János apostol, akik először futottak húsvét hajnalán Jézus sírjához. (7–8. kép)

Magyarország legrangosabb szentegyházához, az Esztergomi Bazilikához valóban méltó bronz húsvéti gyertyatartót készített a bazilika berendezésében sokat foglalkoztatott Kiss György szobrászművész 1906-ban. (9–10. kép)

Falusi viszonylatban ritkának számít a pomázi plébániatemplom Dittrich István, közel 25 évig pasztoráló, jeles plébánosa által 1903-ban csináltatott húsvéti gyertyatartó. (11–12. kép)

A húsvéti gyertyából származik az ereklyeként tisztelt viasz *Agnus Dei*. Ez a viaszmedál különböző méreteken, hosszú évszázadok óta a római pápákhoz kapcsolódott. VI. Kelemen idején (1342–1352) már csak a pápa kizárólagos joga volt, az igen keresett „szent viasz” szétosztása. V. Márton pápa (1417–1431) pápai privilégiumának tekintette, hogy saját maga szentelhesse meg az Agnus Dei-eket. A ciszterciek római Santa Croce in Gerusalemme kolostorának kizárólagos joga

⁷ PÁL – ÚJVÁRI 2001. 179.

⁸ TÓTH K. 1988. 117.

⁹ SZÁNTÓ 1941. 48–49.

A ciszterciek római Santa Croce in Gerusalemme kolostorának kizárólagos joga 1608 óta a viasz Agnus Dei-k készítése. A pesti pálos templom alapkőletételekor 1725-ben a szentek ereklyéi mellé XI. Kelemen pápa féle „szent viaszt” is helyeztek.¹⁰

XIV. Benedek pápa (1740–1758) rendeletére jelent meg egy nyomtatott formula, mely közölte készítésük módját, megmagyarázta hatásukat, és használatuk gyakorlatát:

„Az Agnus Dei-k kultuszát szabályozó formula a pápa által megáldott és megszentelt viaszformák szertartásáról és szokásáról 1752.

Ősi szertartás a Római Egyházban az, ahogyan a pápa megáldja és megszenteli a népiesen Agnus Dei-nek nevezett viaszformákat. A római szertartásrendben, amely említett rítus a hittudósok ítélete szerint igen régi, a 8. századtól jelentkezik; Tehát ugyanezen Római Egyház szertartáskönyvében meghatározzák az anyagot, a formát és ezek megszentelésekor mondandó könyörgéseket, melyek a szent és misztikus lényeket is magukban foglalják.

Ezek az Agnus Dei-k fehér, tiszta méhviaszból készülnek, ami jelképezi Krisztusnak emberi természetét, mely isteni erőből, szeplőtelenül és mindenféle bűn nélkül Szűz Mária legtisztább méhében fogant. Ezekre rányomják a Bárány képét, annak a bűntelen Báránynak szimbólumát, aki az emberek megváltásáért a Kereszt oltárán feláldoztatott. Hozzátesznek szentelt vizet, mely őselem nemcsak az Ószövetségben, hanem az Újszövetségben is Isten által a legfőbb szentséggé és csodává tétetett meg. Elegyítenek ebbe balzsamot, amely Krisztus jó illatát jelenti, ami Krisztus híveinek minden cselekedetében és megnyilvánulásában kell, hogy illatozzék. Ezen kívül bele kell tenni a chrismát, mely a liturgiában egy másik különleges használatú anyag, mint ahogy a templomok, az oltárok és papok felszentelésekor szoktak használni, melyben minden erény legtisztább szeretete nyilvánul meg.

Ezeket a korábban megáldott, balzsammal és chrismával kevert, viaszból készült Agnus Dei-eket bele kell meríteni szentelt vízbe, s a pápa a bemerítés előtt éppúgy, mint utána szent imádsággal kéri Istent, hogy ezeket a formákat megáldani, megszentelni és fölszentelni méltóztassék, s ezeknek adjon erőt, hogy bárki igaz hittel és tiszta kegyelettel azokat használja, számukra Isteni ajándékká és jótéteményekké váljanak.

- I. Hogy ezekben a viaszformákba belenyomott Bárány külső megjelenésével és belső tartalmával felébressze a hívekben ezen szimbólum által a mi megváltásunk misztériumába való emlékeztést, és bennünk, a kegyes lélekben megfogant gondolatokkal az Isteni kegyelmet áldja, tisztelje és szeresse, és

---

¹⁰ Gyéressy 1976. 217.

- II. Hogy ezen viaszformákba belenyomott győzelmes életadó Kereszt által a gonosz elűzessen és eltávoztasson, a jégeső elhárítasson, a szélvihar megállíttassék, a menydörgés megszűntessék, a viharok, és villámlások és zivatarok megenyhíttessenek.
- III. Hogy az áldás Isteni ereje miatt ne árthasson az ördög csalárdsága és hit-szegése, megrontása és csábítása.
- IV. Hogy a vajúdókat magzatukkal épségben megtartsa és ezeket szerencsésen világra hozza.
- V. Hogy kik ezeket fogadalmi tárgyként használják, azokat megóvja a viszontagságtól. Ne ártsen nekik a döghalál vagy a levegő rontása, ne vegyen rajta erőt a nehéz betegség, se a tenger vihara, se tűzvész, se az áradás és semmilyen baj ne érje őket.
- VI. Hogy szerencsében és szerencsétlenségben az Isteni védelem által megoltalmaztassanak mind az emberek mind az ördög fondorlataitól, a váratlan és hirtelen haláltól és mindezekon kívül valamenynyi rossztól és veszedelemtől megszabadíttassanak Jézus Krisztus életének és szenvedéseinek misztériuma által.¹¹

A pápa minden hetedik évben a húsvéti gyertya maradványaiból Húsvét után szentelte meg a viaszmedálokat és személyesen osztotta szét azokat. Ezen kívül rendkívüli esztendőkből is készítettek Rómában medálokat, így a jubileumi szentévekben, háború és pestis veszély idején.¹² Látványuk hatása felért a szentek csontereklyéivel, s talán a fehér, Isten Bárányát ábrázoló, hátoldalukon pedig különböző szentek, illetve az uralkodó pápa arcképét mutató medálok megnyugtatták birtoklóikat, hiszen ezekhez könnyebben lehetett hozzájutni, mint egyéb hiteles ereklyékhez.

A 17. és 18. század kolostori kézimunkáin az ún. apácamunkákon szintén kvázi ereklyeként megjelennek az Agnus Dei viaszmedálok. Templomi oltárok gyertyatartói között a piramis alakú ereklyetartókban szentek csontereklyéi mellett Agnus Dei is szerepel. (13, 14, 15, kép) Ezek a arany-ezüst, csiszolt üveg, féldrágakő és gyöngy díszítésű tartók vidám tarkaságukkal a szemlélt a sepulchrális hangulatból a paradicsom örömeire emelik. Még a 17–18. század fordulójáról való a Báthory Erzsébet által építtetett kassai jezsuiták templomából származó nagyméretű apácamunka, ahol a mélyített keretben a bécsi Szent Szög ereklye körül domináns szerephez jutottak a viaszmedálok. (16. kép) Kvalitásában mindezeket felülmúlja a szigetvári ferencesektől Bálint Sándor gyűjteményébe került ereklyékkel ékes, öt viaszmedállal díszített, 1730 körüli apácamunka. (17. kép) Középen az Isteni Üdvözítő, az örökifjú Krisztus foglal helyet, jobbjaiban a diadalmas szent kereszttel, lába alatt pedig a glóbusz a rátekeredő kígyóval, melyet Krisztus megtipor. A pergamen-festményen a felirat FILIUS DEI VIVI (Az Élő

¹¹ LENGYEL 1987. 79–80.

¹² LENGYEL 1987. 62–63.

Istennek Fia). Az Úr Jézust dekoratív, akantuszos keretezésben olajfa és babérág vesz körül, mint dicsőségének és győzelmének jelképei.¹³

Ézüst foglalatban csiszolt üveg alatt, szent ereklyék keretezik az általam ismert eddig legkisebb, mindössze 1 cm magas Agnus Dei medálos, ovális amuletet. (18. kép) Minden bizonnyal tulajdonosa nyakán, vagy rózsafüzérére viselte. Hasonlót hordhattak a török megszállás után Pest város őspolgárai. Az ékszerek közé sorolt kegytárgyat 45 krajcárra becsülték.¹⁴

A már említett apácámunkák műfajában az ereklyekörítésű szentképeken kívül, gyakran alkalmaztak festett viaszöntvényeket. Szép példái a 18. század közepeéről a Segítő Boldogasszony és a Názáreti Szent József képei. (19, 20, kép)

A viaszból készült fogadalmi tárgyak, offerek feldolgozása a vallási néprajz területén, különösen a bajorországi gyűjteményekből már megtörtént. Befejezésül csak utalni kívánok a középkortól ismert, különösen az apáca-kolostorokban elterjedt viaszból készült gyermek Jézus szobrocskákra, melyek nem egyszer kegy-szoborrá magasztosultak. Az Isteni Jegyes menyasszonyai, elszakadva a világtól, ebben a szakrális, misztikus „babázásban” élték meg Jézus iránti szent szerelmüket. A viasz puha tapintása, melegsége sokkal inkább hatott érzékeikre, mint a keményfa illetve csont figura, melyet talán éppen emiatt öltöztettek. A Kisded és a Gyermek Jézus kegy-szobraitól és képeiről összefoglaló tudományos munka jelent meg.¹⁵

A számunkra legismertebb Prágai Kisjézus Avilai Nagy Szent Teréziához kapcsolható kegy-szobra is viaszból készült, évszázados csodáival beleírva nevét az európai kultúrtörténetbe.¹⁶

A 18., majd a 19. és 20. század betlehemeinek jászolyában gyakran viasz Jézuska pihent, melynek legszebb magyarországi példánya az Iparművészeti Múzeum féltve őrzött kincse még a 18. századból.¹⁷ (21–22. kép)

Irodalom

ARTNER EDGÁR

1923 *Az egyházi évnek, ünnepeinek és szertartásainak kimerítő leírása és magyarázata a művelt közönség számára.* Szent István Társulat, Budapest

ROTHEMUND, BE. B. – BRENK, BEAT

1992 *Biblioteca Apostolica VATICANA. Liturgie und Andacht im Mittelalter.* Hrg. Vom Erzbischöflichen Diözesanmuseum, Belser Verlag, Köln 158–164.

DÜMMERTH DEZSŐ

1968 *Pest város társadalmá 1686-1696* Akadémiai Kiadó, Budapest 118–138.

---

¹³ SZILÁRDFY 2004. 38–39.

¹⁴ DÜMMERTH 1968. 138, 230, 264.

¹⁵ Gnadenreiche Jesulein. Jesuskindwallfahrtsorte. Entstehung – Geschichte – Brauchtum. Buch Kunstverlag, Antenried, 1982.

¹⁶ FORBELSKÝ – ROYT – HORYNA 1992. 24, 28, 58, 72.

¹⁷ Lengyel 1987. 104. A–B kép

- FORBELSKÝ, JOZEF – ROYT, JAN – HORYNA, MOJMÍR
1992 *Das Prager Jesuskind*. Aventinum, Praha.
- GYÉRESSY BÉLA
1976 *Documenta Artis Paulinorum* 2 füzet, Budapest 217.
- LENGYEL LÁSZLÓ
1987 18. és 19. századi kolostormunkák Magyarországon. In: *Devóció és deko-
ráció* Eger, 45–70.
- MIHÁLYFI ÁKOS
1933 *A nyilvános istentisztelet* Szent István Társulat, Budapest
- PÁL JÓZSEF – ÚJVÁRI EDIT
2001² *Szimbólumtár* Balassi kiadó, Budapest 178–179.
- ROTHEMUND, BE. B. – ROTHEMUND, J. PUCKET
1982 *Gnadenreiche Jesulein. Jesuskindwallfahrtsorte. Entstehung -Geschichte -
Brauchtum*. Buch Kunstverlag, Anterried
- SZÁNTÓ IRÉN
1941 *Császár község plébániatemploma*. A Budapesti Kir. Magyar Pázmány
Péter Tudományegyetem Művészettörténeti és Keresztényrégészeti
Intézetének dolgozatai 70. Budapest.
- SZILÁRDFY ZOLTÁN
2004 Szakrális művészeti értékek Bálint Sándor gyűjteményében. In: Szabó
Magdolna szerk. „A legszögedibb szögedi”. Emlékkiállítás Bálint Sándor
születésének 100. évfordulóján. Móra Ferenc Múzeum, Szeged 35–57.
- TÓTH K. JÁNOS
1988 *Római virágszedés*. Művészettörténeti Társaság, Bécs

A fényképfelvételeket a következőknek köszönöm: Czétényi András, Dr. Galavics József, István László, Kachelmann Róbert, Lakata Pál, Makói Juhász István, Szepsy Szűcs Levente, Tálás István.

ZOLTÁN SZILÁRDFY

SACRED WAX WITH SPECIAL ATTENTION TO EASTER CANDLES

Wax candles have been in use since the Roman era: candles were burnt at the antique statues of gods as well as at graves. This practice carried an apotropaic meaning: in Christianity, the candle symbolizes Christ, the Light of the World. The wax itself also represents the birth of Jesus from a virgin. This view explains the use of altar candles in liturgy outside this practical usage. However, the wax also symbolizes the heart of Jesus stabbed with the spear (Psalms 21, 15b).

The earliest evidence for the consecration of candles is from the 10th century. In certain parts of the area of Western Christianity (e.g. Rome), candle processions have been held as early as the 8th century. The candle there symbolized the infant Jesus, whom the elderly Simeon took into his arms, and called a light to lighten the Gentiles. Here, wax is a reminder of Jesus' human nature, and the candle light, of his divinity. In moral terms, the candle symbolizes faith and good deeds. The most prominent ancient symbol of Christ is the Easter candle and the candelabrum is considered to symbolize the Virgin Mary. The relic wax medal Agnus Dei is also made from an Easter candle. It has been associated with the Roman popes for centuries, as every seventh year, the pope personally handed out such wax medals made from the remains of the Easter candle. In nunneries, wax statues of the infant Jesus were common, but some of them came to be venerated as relics. The Infant Jesus of Prague, associated with Saint Teresa of Avila, is one of the most well-known such relic, also made of wax.